

De vondst van enkele zogenaamde applique-mallen, waarmee reliëfversieringen werden gemaakt voor sieraardwerk in Lauwerecht (pag. 8)

'Boemel-baron' met aan de onderzijde van de ketel de naam van 'Piet Köhler' (pag. 21)

Een kijkje in de bodem van Lauwerecht

Piet Smiesing (pk.smiesing@tiscali.nl)

In het voorjaar van 1981 kwam in Lauwerecht¹, na de sloop van houtloodsen van de 19^e eeuwse stoomzagerij en houthandel, de firma Koker, een terrein vrij voor bodemonderzoek. Dit terrein grenzend, aan de rivier de Vecht, was vooral interessant om te zien of hier sporen te vinden waren van de vroegere aanwezigheid van potten- en pijpenbakkerijen. Al eerder in 1971 werd in Hogelanden, ten noorden van de vroegere Pellecussenpoort, die toegang gaf tot het 'Gerecht Lauwerecht, na sloop van de 'Benenkluij' (een bekende Utrechtse beenzwartfabriek), productieafval en een pottenbakkersoven gevonden uit de 15^e eeuw.²

Bij het bouwrijp maken van het Kokerterrein had het sloopbedrijf ook de stenen fundamenteën opgeruimd waardoor de bodemlagen dusdanig waren verstoord, dat van een bodemarchief geen sprake meer was. Hierdoor was er voor de Gemeentelijke Archeologische Dienst geen aanleiding om bodemonderzoek te doen en was ik vrij om dit terrein te onderzoeken. Het oppervlak was bezaaid met stenen, potscherven, gebroken plavuizen. Hier en daar lagen pijpenstelen en wat pijpenkoppen. Het was ondoenlijk om zo'n groot veld om te spitten, dus eerst maar de oppervlakte afzoeken en dan op goed geluk hier en daar de riek in de grond steken. Aangezien er misbakken plavuizen en potscherven met glazuurresten op het breukvlak gevonden werden, leek het aannemelijk dat hier ooit een pottenbakkersbedrijf was gevestigd.

De pottenbakkers Cornelis van Blaricum

We denken hierbij aan Cornelis van Blaricum, die in het midden van de 18^e eeuw ongeveer op deze plek zijn bedrijf had. Jan van Oostveen deed onderzoek naar Utrechtse pottenbakkers en vond Anthoni van Blaricum als eigenaar en gebruiker van de pottenbakkerij "De Oranjeboom". Deze grensde ten noorden aan een gemene buurtsteeg en zuiden aan de herberg "De ridder St.Joris". In een schema geeft hij aan, dat het bedrijf in 1726 overging naar Cornelis van Blaricum sr en vervolgens in 1763 naar Anthoni van Syderveldt. In 1768 werd de pottenbakkerij gesloopt.³

Anthony Sijdevelt was geen pottenbakker maar kleinzoon en erfgenaam van David van Mollem, eigenaar van de Zijdespinnerij en lusthof Zijdebalen. In

---

¹ Lauwerecht 44 bis

² Bruijn, A., Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht, 1979

³ van Oostveen, 2016, p. 44

1736 kocht Van Mollem ‘aan de overzijde van de Vecht tegenover het huis “Zijdebalen” twee percelen aan (de herberg De Ridder van St Joris en de pottenbakkerij Oranjeboom), die hij inricht tot *overtuin, compleet met verguld koperen zonnewijzer en stenen leeuw*.⁴

Zoals uit de verwijzing hier boven blijkt, werd de pottenbakkerij “Oranjeboom” niet in 1768 maar in 1736 gesloopt. Waarschijnlijk werkten daarna vader en zoon van Blaricum samen in de pottenbakkerij waarnaast de pijpenmaker Gerrit van Westdijk later in 1772 een huis kocht. In de volgende omschrijving (als onderpand bij de hypotheek) wordt dit onder andere duidelijk: *‘Een huizinge en camere daar naast aan, met erff en grond enal staande en gelegen aan de Westzijde der Straate in deze Gerechte van Lauwenrecht, alwaar Zuidwaars de weduwe van Gerrit Verheul en Noordwaars Cornelis Van Blaricom naast gehuist en geërft zijn, of wie tegenwoordig naast geërft en gehuist mogten wezen, streckende vooruijt de straat tot achter hoff of staketzel van den Hoff behoorende aan de huizinge of Pottebakkerij van voorn: Cornelis van Blaricom toe, en dat beide zo Huijzinge als camere tot agter in de Vegt toe*.⁵ In deze beschrijving wordt geen naam aan de pottenbakkerij gegeven.

In de lijst uit 1753 van inkomstenbelasting van alle ingezetenen van Lauwerecht treffen we beide potterbakkersbazen op verschillende woonlocaties aan. Cornelis de jonge verklaart voor hem zelf en voor zijn vader dat zij geen inkomen van 400 gulden hebben en daarom de belasting niet kunnen voldoen! Dit bewijst dat Cornelis de oude in 1753 bij zijn zoon in het bedrijf werkte. Cornelis van Blaricum de oude overleed in 1754. De pottenbakkerij wordt voortgezet door Cornelis de jonge.⁶

De pottenbakkersbaas, Jacobus van Slingeland, die verder noordwaarts aan de Vechtzijde was gehuisd (pottenbakkerij “De Bloempot”?), ging het beter af. Hij had wel een jaarinkomen van meer dan 400 gulden en betaalde vrijwillig.⁷

Een volgende aanwijzing dat op de plek van de opgraving eens een pottenbakkerij was gevestigd, getuigen de vondsten van enkele zogenaamde applique-mallen waarmee reliëfversieringen werden gemaakt voor sieraardwerk. Een graafster was zo vriendelijk om aan te geven op welke plek en diepte ze eerder zo’n mal van rood aardewerk had gevonden op voorwaarde, dat we bij nieuwe vondsten de buit zouden delen. Op een diepte van goed een meter groef ik drie kleine mallen van rood aardewerk op,

---

⁴ de Jong, 1981, p. 3.

⁵ GAU, II, 3440, 148.

⁶ Smiesing 1988, p. 25-26.

⁷ GAU 2059.

waarvan ik twee in bezit hield.⁸ Met één exemplaar was ik bijzonder verguld, namelijk een gave mal met het wapen van Utrecht! De plak van rood aardewerk meet 87 bij 76 mm en is 18 mm dik. Op een afdruk is te zien hoe deze op aardewerk als reliëfversiering werd opgebracht. Twee staande, aankijkende leeuwen houden het Utrechtse stadswapen vast, dat is gedekt door een primitieve kroon (afb. 2a-b).

Afb. 1. Achterkant van de applique-mallen.

Afb. 2a. Applique-mal met afbeelding wapen van Utrecht.
Afb. 2b. Afdruk van het wapen van Utrecht.

⁸ De afdruk van beide mallen is door Hans Brinkerink gemaakt

Afb. 3a. Applique-mal met religieuze voorstelling;
Afb. 3b. Afdruk van de religieuze voorstelling.

Voor de andere mal, een brok rood gebakken klei van 72 bij 66 mm, bleek echter professionele belangstelling te zijn. Deze vondst werd zelfs, vanwege de bijzondere, religieuze voorstelling in een kleine tentoonstelling “Vrome vondsten”, in het Centraal Museum in Utrecht, opgenomen. In de catalogus beschreven als: ‘Rechts op de mal is Melchizedek afgebeeld als bisschop. Hij draagt op zijn ene hand een schaal met brood en een wijngkan. Zijn andere arm (de rechterraam op het afgietsel) heft hij, waarschijnlijk om Abraham te begroeten. Abraham staat tegenover hem en is uitgebeeld in een kort soldatentenuue. Hij begroet Melchizedek. Achter hem is een tweede soldaat weergegeven.’⁹ De mal werd waarschijnlijk niet meer of nooit gebruikt omdat deze beschadigd is. De stads-archeoloog dateert de mal in het tweede tot en met het derde kwart van de 17^e eeuw (afb. 3a-b).

Ab. 4. Opgegraven
pijpenkoppen.

⁹ Voskuilen, 1985, pag. 89

De pijpenvondsten

Aan de oppervlakte werden enkele gouvenaars en trechtersvormige pijpenkoppen gevonden. Op diepten van 10 tot 75 cm, in lagen geel-grijze verontreinigde klei, vond ik vooral merkloze trechtersvormige koppen. Op deze locatie werden in totaal 120 pijpenkoppen en kopfragmenten opgegraven en verzameld, plus een veelvoud aan stelen. Na lang puzzelen kon maar een enkel steelfragment worden aangelijmd, ook werden geen misbakken pijpfragmenten gevonden, zodat mag worden aangenomen dat de pijpresten hier met afval uit de omgeving werd gestort. Een kwart van de gevonden pijpenkoppen vertoonde geen rookaanslag, maar de pijpen kunnen ook vroegtijdig gebroken en kortstondig gebruikt zijn (afb. 4). Er werden vier gouvenaars gevonden uit het eind van de 18^e eeuw met de Goudse merken visser, gekroonde MK, VOC en gekroonde CB. De rest (116 stuks) bestond uit trechtersvormige koppen, die in de eerste helft van de 18^e eeuw werden gemaakt en in omloop waren. Hiervan waren er drie geglaasd en hadden de Goudse hielmerken de tuinvaas, IVK en de koffiepot. Deze voorloper van de 'gouenaar' had eveneens een lange steel. De merkloze pijp met een trechtersvormige kop, is tot het midden van de 18^e eeuw geliefd bij de gewone man en heeft een korte steel.

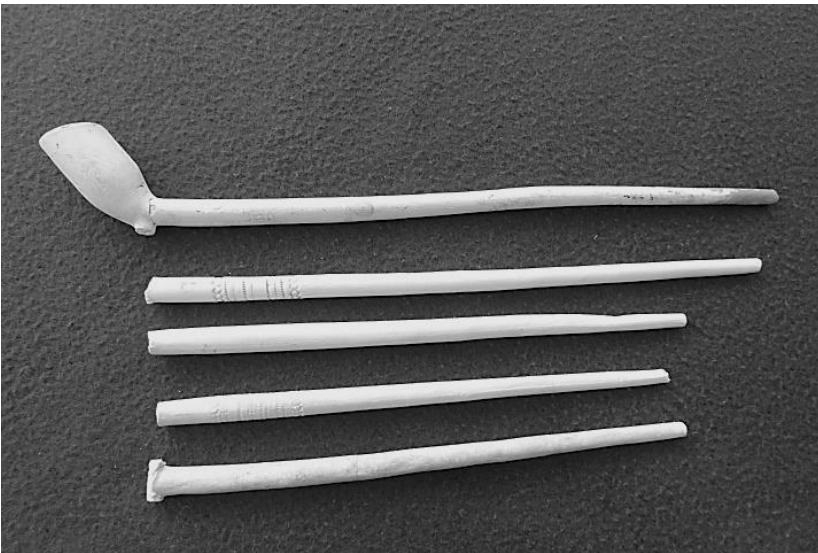
Korte pijp met trechtersvormige kop

De trechtersvormige pijp was een korte en goedkope pijp en daarom vooral in trek bij rokers met een bescheiden beurs, waartoe veel inwoners van Lauwerecht behoorden. Zelfs tweede keus pijpen vonden hun weg naar de roker, getuige een vondst in de Noorderstroom in Lauwerecht van een goed doorgerookte pijp. Het rookkanaal is verkeerd gestoken en het ontstane lek bij het 'tremmen' weer gedicht (afb. 5).

Afb. 5. Goed berookte pijp met lek in steel.

Dit pijptype werd in vele pijpenmakerscentra vervaardigd, en werden door mij op veel plaatsen in het land (ook in Gouda) gevonden. Pijpen uit de directe omgeving waren de goedkoopste, want er waren geen bijkomende kosten voor invoer en vervoer, die de kostprijs deden verhogen. Daarom zullen deze bodemvondsten zeker in Lauwerecht gemaakt zijn. Ondanks de mindere zorg aan het uiterlijk is het toch een zeer bruikbare pijp. De bovenrand is schuin afgesneden en gebotterd en heeft soms een halve radering aan de voorzijde. De korte steel heeft een dikte van 6 tot 7 mm. Een complete steel van soortgelijke pijp, gevonden in de omgeving van Den Haag, meet 21,5 cm. Dit type dat we ook in de stort in de kelder van de Gorkumse pijpenmaker Jan Jansz Blij aantreffen, heeft steellengten van 17 tot 20 cm (afb. 6).

Afb. 6. Complete pijp uit omgeving Den Haag.

Merktekens

Van de pijpenkoppen zijn er 89 ongemerkt maar velen tonen een variatie aan maantjes, sterretjes en stippen op de zijkant van de hiel: veertien stuks hebben aan beide zijden rozen van zeven stippen, acht exemplaren hebben even boven de hiel het merk 'het fortuin' en drie zijn op de linkerzijde voorzien van een gekroonde 18. Verder een pijpenkop met links het merk schoen of muil met primitief stippenkroontje (afb. 7) en een kop met een vaag wiel of rad (afb. 8). De merktekens gekroonde 18 en het gekroonde fortuin hebben mogelijk eerder een symbolische betekenis dan als merk van bepaalde

pijpenmakers. De symboliek van het fortuin is duidelijk, maar voor de populariteit van de gekroonde 18 is nog geen verklaring gevonden.

Afb. 7. Primitief zijmerk: muil gekroond.
Afb. 8. Vage afdruk: wagenwiel.

Het is opmerkelijk dat ik na al die jaren pijpenkoprapen maar één gouwenaar met 18 als hielmerk heb gevonden. Het is een ovoïde model uit begin 19e eeuw, met twee Goudse bijwapens. Toen ik echter het merk nauwkeuriger bekeek, bleek dat de 8 scheef stond en recht aan de achterkant. Het vraagstuk met betrekking tot de zeldzaamheid werd nu duidelijk, het is niet het cijfer 18, maar de letters IB. Zeer waarschijnlijk maakten pijpenmakers

Afb. 9a-b. Gouwenaar met hielmerk IB gekroond.

met het merk IB bezwaar tegen het gebruik van 18 omdat de merken teveel op elkaar leken (afb. 9). Nader onderzoek hiernaar lijkt me geboden!

Omdat op de opgegraven trechtervormige koppen geen initialen waren toegevoegd, kon geen link worden gelegd met een bepaalde Utrechtse pijpenmaker. Het is goed mogelijk dat de makers van deze pijpen in de eerste helft van de 18^e eeuw zich geheel hadden toegelegd op dit pijptype en geen merken gebruikten. De concurrentie werd pas groter, toen rond het midden van de 18^e eeuw pijpenmakers uit Schoonhoven zich hier vestigden.

Bronnen en literatuur:

Utrechts Archief, GAU 2059, Manuaal voor de heffing der contributie van 1,5 % van het inkomen in Lauwerecht en Hooglanden, 1753.

Bruijn, A., 1979. *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*. Rotterdam papers 3.

Jong, E. de, 1981, *Zijdebalen-lusthof aan de Vecht. Tuin- en tekenkunst uit het begin van de 18^e eeuw*. Centraal Museum Utrecht.

Oostveen, J. van, 2016. Tabak en tabakspijpennijverheid in de steden Amersfoort en Utrecht, *Jaarboek 2016, PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 39-47.

Smiesing, P.K., Brinkerink, J.P., 1988. *Onder de rook van Utrecht, twee eeuwen tabakspijpenmakerij in lauwerecht 1600 – 1800*. Stichtse Historische Reeks 14. Zutphen.

Voskuilen, A., 1985. *Vrome vondsten, Catalogus bij de tentoonstelling Centraal Museum*, Utrecht, 1985.